

ГЕНЕЗА ТЕОРЕТИЧНОГО ЗМІСТУ ПОНЯТТЯ “КУЛЬТУРНИЙ КАПІТАЛ” У СОЦІОЛОГІЇ

У розвинених країнах дедалі більшого значення набувають проблеми виховання та освіти, сама практика соціального життя дала замовлення вченим на дослідження поняття “культурний капітал”, яке, з одного боку, враховувало б зміни, що відбуваються під впливом новітніх суспільних тенденцій, з другого – дало змогу адекватно висвітлити роль і значення людини в нових умовах. Це сприяло б виробленню відповідних рекомендацій щодо формування продуктивних здібностей особистості і шляхів найефективнішого їх використання. Аналіз сутності культурного капіталу має принципове значення для розуміння напрямів застосування даного поняття в соціологічних дослідженнях. Таким чином, метою дослідження в даній статті є визначення теоретичного змісту поняття “культурний капітал” за генезою його формування у соціології.

Поняття “культурний капітал” є відносно новим і, отже, недостатньо розробленим у сучасній соціології. Його становленню та розвитку сприяла низка історичних обставин, зміна акцентів на теренах соціальних відносин з матеріальних на інтелектуальні чинники розвитку соціуму, зростання уваги до особистих здібностей та талантів окремого індивіда сприяло визначенню ролі культурного капіталу як своєрідного індикатора, що у певному сенсі демонструє нам якісну стадію розвитку окремого суспільства.

Думки про вплив культурного потенціалу особистості на суспільні процеси висловлювали ще класики економічної теорії (В.Петті, А.Сміт та багато інших). Проте умови для обґрунтування цілісної теорії культурного капіталу сформувався дещо пізніше, а саме, у рамках концепцій таких дослідників, як П.Бурдьє, Д.Коулман, Ф.Фукуяма, Г.Беккер, Д.Тросбі та ін.

Один із методів розширення площини теоретичного знання в соціології – запозичення понять з суміжних дисциплін, надання їм якісно іншого звучання та сенсу, отримання при цьому іншого смислового навантаження та поля для подальших наукових пошуків. Впровадженню поняття культурний капітал у широкий вжиток у науковому співтоваристві передувало формування категорії “капітал” у його власне економічному значенні, запропонованому К.Марксом. Пізніше дослідники різних напрямів доходять висновку про необхідність якісного розширення сутності даної категорії, оскільки потенціал окремої людини не може бути вимірним лише щодо наявності у неї матеріальних благ, іншими словами, очевидним є те, що два індивіди, які володіють однаковими матеріальними статками, можуть займати різні позиції у соціальній системі. Отже, йдеться про низку інших, раніше не досліджуваних факторів, які значно впливають на якість та результат самореалізації особистості на теренах соціальних відносин.

Для західної економічної науки XIX — початку XX ст. уже досить характерними стають спроби вчених тлумачити людину, її знання і здатності до праці як капітал. Високоосвічена людина, яка має певну свободу вибору умов і сфер прикладання своєї праці, усвідомлює своє значення та роль у сучасному виробництві, має, відповідно, і більш високу “життєву філософію” та економічну культуру. Для такої людини неприйнятне ставлення до своїх творчих здібностей лише як до товару, що від неї відчужується. Ця психологічна обставина також мала значення для поширення ідей теорії культурного капіталу, у зв’язку з чим актуалізувалося питання переходу нематеріальних типів капіталів у предметну сферу соціальних наук, зокрема у соціологію, змістилися досліджувані акценти з економічної цінності капіталів у процесі їх конвертації на соціальні. Виділилося два основних підходи до визначення зв’язку людини, її знань і здібностей з капіталом.

Прихильники теорії трьох факторів виробництва (В.Бейджхот, Ф.Ліст, А.Маршал, Дж.Міль, В.Рошер, Г.Сіджук) беззастережно відкидають ідею включення

самої людини з її природними рисами до категорії капіталу. При цьому вони схильні розглядати як складову капіталу чи багатства людські знання і здатність до праці. На основі такого підходу до проблеми взаємозв'язку людини, її здатності до праці та капіталу виникли традиційні визначення поняття “людський капітал” (Г.Беккер та ін.).

Інший напрям у науці віддзеркалюють праці вчених, що відносять саму людину з її природженими рисами до капіталу (Л.Вальрас, Дж.Маккулох, Г.Маклеод, І.Фішер та ін.). Вони оцінювали людину як елемент капіталу, і як розвиток їхніх тлумачень виникли так звані альтернативні або “розширені” теорії культурного капіталу. Розширене визначення в даному разі є доречнішим, оскільки більшість цих теорій не заперечують традиційних визначень, але й не обмежуються лише ними, розширюючи тим самим зміст поняття “культурний капітал” [1, с. 25–28].

У другій половині ХХ ст. небачено зростають роль і значення в суспільстві людської особистості, рівня її освіти, кваліфікації, компетентності, наукових знань тощо. Акценти з матеріального виробництва переміщуються на соціальні відносини та взаємозв'язки як на важливі складові формування капіталу у новому вимірі, що дало поштовх до реінтерпретації самого поняття “капітал”.

Широке використання категорії “капітал” у соціології стало можливим після виходу в 1964 р. книги Г.Беккера “Людський капітал”. Десятиріччям потому Дж.Стіглер і Г.Беккер запропонували поняття “споживацького капіталу”, за допомогою якого вони намагалися пояснити звички, захоплення і уподобання споживачів. Їх аргументація була заснована на неявному припущенні, що кожного роду діяльності можуть бути притаманні особливі форми капіталу [2, с. 34].

На думку Ф.Фукуями, коріння соціального капіталу міститься у культурному капіталі. У своїх працях він визначає, що основною властивістю соціального капіталу є ступінь довіри між членами суспільства. Фукуяма демонструє приклад японського суспільства, де домінує соціальний капітал як основа життєдіяльності країни, що коре-

нями походить з культури. Досить цікавою є концепція капіталу О.Тофлера, який кожному типу економічної структури приписує свій тип капіталу: аграрно-сировинні економіки – сировинно-видобувний капітал; індустріальні економіки – індустріально-промисловий капітал; інформаційно-комунікаційні економіки – капітал знань [1, с. 38–41].

У рамках власне соціологічного знання найбільш розробленим виявилось поняття “культурний капітал”, запропоноване П’єром Бурдьє в роботі “Нарис теорії практичної дії”. За аналогією з людським капіталом під культурним капіталом розумілися ті переваги, які передаються елітами своїм дітям (навички усної і писемної мови, естетичні цінності, вміння взаємодіяти з людьми, орієнтація на досягнення в навчанні), вони розширюють можливості їх соціальної мобільності. У 70–80-х роках П.Бурдьє продовжує досліджувати культуру повсякденності, залучаючи категорію культурного капіталу і визначаючи його роль у сприйнятті творів мистецтва. Після перекладу книги П.Бурдьє англійською мовою ця концепція набула популярності у США. Так, американський соціолог П.ДіМаджіо, вивчаючи академічну успішність американських студентів – вихідців з еліти, запропонував як спосіб вимірювання кількості культурного капіталу частоту контактів з “високою культурою”, що траплялися в період дитинства і юності. Виявилось, що культурний капітал впливає на професійне просування після закінчення вищої школи, а також на академічну успішність [3, с. 167–199].

П.Бурдьє, намагаючись побудувати загальну теорію економічних практик, пропонує суттєво розширити розуміння поняття капіталу за К.Марксом з метою розкриття усіх його проявів, не обмежуючись лише його економічними ознаками: “...загальна економічна наука практики повинна розглянути і зрозуміти капітал і прибуток у всіх формах його прояву, встановивши закони, за якими різні види капіталів взаємно трансформуються один на інший” [4, с. 157]. П.Бурдьє дійшов висновку, що про владу можна говорити категоріями трьох типів капіталу. Поруч з класичним економічним капіталом французький соціолог виділив

соціальний та культурний капітали. У системі П.Бурдьє ці типи капіталу вичерпують усі можливі форми влади, хоча допускається також розрізнення підтипів виділених капіталів. Наприклад, підтипом соціального капіталу, який є потенціалом для досягнення мети і який опирається на мережу контактів, знайомств і членства у неформальних і постійних організованих групах, є політичний капітал, що виникає з членства у політичних групах і організаціях.

П.Бурдьє аналізує усі види капіталів з погляду таких параметрів, як можливість їх конвертованості, пов'язане з цим виникнення ризиків їх втрати, а також з погляду їх здобуття. Ключовий у міркуваннях П.Бурдьє культурний капітал розглядається ним у трьох аспектах. Перший – це так званий втілений культурний капітал, пов'язаний зі знанням високої культури, виробленим “відчуттям” та смаком, що спирається на свободу дій у рамках витончених норм і культурних манер. Його передача пов'язана головним чином з родинною соціалізацією. Другий основний аспект культурного капіталу – це так званий офіційний культурний капітал, котрий можна ототожнити насамперед з формальною освітою і офіційно підтвердженою професійною компетентністю. Його передача відбувається насамперед у рамках освітньої системи, але доступ до нього також значною мірою визначається соціальним походженням, він більш-менш відповідає популярному в економічних науках поняттю потенціалу людського капіталу. Третій і найменш істотний з погляду культури, на який вказує П.Бурдьє, це капітал, матеріалізований у предметах як культурна цінність [5, с. 60–69].

Усі існуючі форми капіталу можуть тією чи іншою мірою конвертуватися в економічний капітал, у тому числі в його грошову форму. Зокрема, культурний капітал полегшує способи мобілізації економічного капіталу, а також допомагає отримати з використання економічних ресурсів найбільший прибуток. Своєю чергою, володіння економічним капіталом допомагає встановити потрібні зв'язки, робить свого власника більш вагомим у очах оточення, від-

криває доступ до освіти тощо. Таким чином, кругообіг може відбуватися між будь-якими формами капіталу. Всі капітали володіють здатністю взаємної конвертації.

Теорія культурного капіталу в тому вигляді, як її розуміє засновник П'єр Бурд'є, асимілюючись з сучасними науковими концепціями, з часом дедалі більше використовується як науковцями різних спеціальностей, так і журналістами, письменниками, котрі часто використовують дане поняття залежно від тієї проблеми, в контексті якої йдеться про наявність культурного капіталу. В літературі поняття "культурний капітал" вживається в різних значеннях залежно від масштабу його дії: на мікро-, макро- та мезорівнях. У межах мікрорівня можемо вести мову про культурний капітал окремого індивіда як біосоціальної істоти, що належить до певного соціокультурного середовища. На мезорівні досліджується культурний капітал окремої соціальної організації, яка часто є об'єктом аналізу не лише соціологів, а й представників економічних напрямів (корпоративна культура). На макрорівні йдеться про культурний капітал держави, нації тощо.

У зарубіжній літературі зустрічаються й інші підходи до трактування культурного капіталу. Оскільки дане поняття має міждисциплінарний характер, цікавим є аналіз його розуміння іншими дослідниками, які не є соціологами. Визначення відмінностей між двома типами капіталів – культурного і людського, а також практичне використання теоретичного знання про культурний капітал у емпіричних дослідженнях пропонує у своїй праці Д.Тросбі. На його думку, оскільки найважливішим із цих видів капіталу вважається об'єктивований, соціологічне поняття культурного капіталу набуло великої схожості з широко вживаним у економічній теорії поняттям людського капіталу. Це було особливо помітно в емпіричних дослідженнях, пов'язаних з культурним капіталом, коли соціологи і економісти називали різними словами одне і те саме. Автор підходить до визначення культурного капіталу поступово. Він стверджує, що культура слугує виразником характерних для суспільства способу дій і думок, а все,

що виражає ці загальні риси, володіє культурною цінністю. Кожна людина може кількісно виміряти культурну цінність будь-якого об'єкта, і для деяких об'єктів індивідуальні оцінки їх культурної цінності збігаються. Якщо це так, то можемо проранжувати набір об'єктів за рівнем суспільної оцінки їх культурної цінності.

Виходячи з цього, Д.Тросбі визначає носія культурного капіталу як об'єкт, що володіє культурною цінністю, а сам капітал – як цю цінність. Як і будь-який капітал, культурний капітал може, своєю чергою, створювати потік товарів і послуг, що матимуть як культурну, так і економічну цінність. Подібно до того, як це робиться для звичайних активів, Д.Тросбі поділяє культурні активи на матеріальні й нематеріальні. До першого типу він відносить матеріальні об'єкти як природного походження, так і рукотвірні та будь-які приватні блага, що мають культурну цінність. До другого – ідеї, традиції, вірування і цінності, притаманні певній групі, а також суспільні блага (наприклад, музика і література). І матеріальні, і нематеріальні культурні активи здатні брати участь у виробництві нових (приватних і суспільних) благ, які можуть безпосередньо споживатися або слугувати проміжним продуктом у виробництві інших благ [11, с. 3–12].

У літературі, присвяченій дослідженню даної проблематики, можемо спостерігати деякі суперечності, що виникають серед науковців з приводу виділення специфічних особливостей культурного капіталу та його місця серед низки суміжних за змістом понять – людського, інтелектуального, освітнього типів капіталів тощо.

Поняття інтелектуального капіталу є, за визначенням, ширшим, ніж людський капітал, і логічно включає його основні ознаки, частково перетинаючись у своєму змісті з поняттям “культурний капітал”. Культурний капітал є також широким сукупним поняттям, що включає як компоненти людського капіталу, так і “офіційне” визнання соціальними інститутами освіти цих компонентів, а також символічне матеріальне втілення цих компонентів. При цьому саме поняття культурного капіталу звільняєть-

ся від економічного навантаження на відміну від інших типів капіталу і може бути операціоналізованим за допомогою суто соціальних показників.

У сучасній соціології поняття «культурний капітал» різниться від розуміння його засновником, є вужчим за своїм змістом. Таке розуміння даного поняття виходить з інкорпорованої форми капіталу і включає лише особистісні характеристики індивіда. Водночас сучасними соціологами запропоновано розгляд культурного капіталу через аналіз його рівнів за різними критеріями (суспільний, індивідуальний; загальний, специфічний, галузевий; мікро-, мезо-, макро- тощо), його структуру та показники вимірювання тощо.

Основна відмінність у тлумаченні поняття П.Бурдьє та іншими дослідниками полягає в тому, що культурний капітал у П.Бурдьє є позицією в полі власне культури, тоді як інші дослідники розуміють його як капітал освічених людей. І тут маються на увазі культура, освіта, інтелект тощо [7].

Розставлені суспільними тенденціями акценти і пріоритети свідчать про надзвичайно велику роль освітньо-культурного потенціалу, знання та практичних навичок, освітніх кваліфікацій, здібностей та мотивації. Водночас значної актуальності набуває проблема вимірювання культурного капіталу в конкретних соціологічних дослідженнях, перехід від абстракцій, теорії до конкретних показників, що проявляється у необхідності передусім з'ясування відповіді на питання щодо можливості встановлення меж здійснення процедур теоретичної інтерпретації та операціоналізації поняття «культурний капітал».

Таким чином, поняття культурного капіталу акумулює в собі соціальні, інтелектуальні, освітні та морально-етичні характеристики, які, з одного боку, виступають системним елементом суспільної культури, а з другого – проявляються в особистому потенціалі й багатстві людини у формі базових цінностей, норм, принципів тощо, котрі визначають професійну компетентність, яка реалі-

зується в її діяльності, що приносить додаткові соціально-економічні вигоди і легітимує статуси, ролі та владу.

Отже, становленню теорії культурного капіталу в соціологічній науці сприяла низка історичних факторів розвитку суспільства, а саме, зміна акцентів на теренах соціальних відносин з матеріальних на інтелектуальні чинники розвитку соціуму; підвищення уваги до особистих здібностей та талантів індивіда тощо. Введенню поняття культурний капітал у широкий вжиток у науковому співтоваристві передувало формування категорії “капітал” у його вузько економічному значенні, запропонованому К.Марксом. Думки про вплив та значення людського чинника, культурного потенціалу особистості в суспільних процесах висловлювали ще класики економічної теорії. Однак говорити про однозначність використання даного поняття у працях соціологів поки що не можна, окрім того, проблемним залишається виокремлення теоретичного змісту поняття “культурний капітал” серед суміжних понять.

Література

1. *Гришнова О.А.* Людський капітал: формування в системі освіти і професійної підготовки. – К., 2001.
2. *Нестик Т.* Труд, капитал, энергия: Культурный, социальный и символический капиталы (обзорный материал) // Восток. – 2004. – № 2(14).
3. *Mohr P., DiMaggio J.* The intergenerational Transmission of Cultural Capital // Research in Social Stratification and Mobility. – 1995. – № 14. – P. 167–199.
4. *Бурдые П.* Политические позиции и культурный капитал // Бурдые П. Социология политики / Пер. с фр. Н.А.Шматко. – М., 1993. – С. 99–170.
5. *Бурдые П.* Формы капитала // Экономическая социология. – Т. 3. – 2002. – № 5. – С. 60–74.
6. *Trosbi D.* Cultural capital // Journal of Cultural Economics. – 1999. – № 23. – P. 3–12.
7. *Соболевська М.О.* Поняття капіталу в соціологічній концепції П.Бурдые // Вісник Академії праці та соціальних відносин Федерації профспілок України. – 2002. – № 4. – С. 31–38.